

طرح جامع فضاهای سبز شهر کرج راه طی شده و چشم انداز آینده

مهتاب حاتمی

دانش آموخته کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، گروه ترویج و توسعه کشاورزی، دانشگاه تهران، ایران

مقدمه

شهرها به عنوان کانون های تمرکز، فعالیت و زندگی انسان ها برای اینکه بتوانند پایداری خود را تضمین کنند چاره ای جز پذیرش ساختار و کارکردی متأثر از سیستم های طبیعی ندارند. در این میان فضای سبز به عنوان جزء ضروری و لاینفک پیکره شهرها در عملکرد آنها نقش اساسی دارد و کمبود آن می تواند اختلالات جدی در حیات شهرها به وجود آورد. شهرهای مدرن عملکردهای فضاهای سبز را با عملکردهای شهر تلفیق نموده اند. رشد فضای سبز شهری با کارکردهای زیست محیطی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی از عوامل موثر در توسعه پایدار شهر است. فضاهای سبز شهری در انواع مختلف، با شیوه بهره برداری و گاه مالکیت متفاوت در بخش های متفاوت با کاربری های مختلف یافت می شود. فضای سبز خصوصی در فضاهای خصوصی شهر یافت می شود. این دسته از فضاهای سبز شهری، به خواست و به دست شهروندان در فضاهای تحت مالکیت خود استقرار و توسعه می یابد. این دسته از فضاهای سبز شهرها، از عملکرد اکولوژیک برخوردار، ولی فاقد بهره برداری و عملکرد اجتماعی است. فضاهای سبز نیمه خصوصی، بخشی از فضاهای سبز شهری است که برای دسترسی همگانی، آزاد نیست و اغلب فاقد عملکرد اجتماعی ولی دارای بازده زیست محیطی است. فضاهای سبز عمومی شامل پارک های شهری، فضای سبز حاشیه معابر، جنگلکاری ها و کمربند سبز شهر است و طیف گسترده ای از عملکردها را به شهروندان عرضه می کند. از طرفی محافظت و گسترش زیستگاه های طبیعی و مصنوعی گیاهی در شهرها به منظور تلطیف محیط یکی از مهم ترین جنبه های برنامه ریزی فضای سبز می باشد. لذا نیاز به برنامه ریزی جامع فضای سبز و تاکید بر این موضوع اهمیت خاصی دارد چرا که با وجود مسائل اجتماعی شهرهای امروز و به ویژه در شهر کرج، بهبود و اصلاح خرد مقیاس فضاهای سبز شهری نمی تواند تاثیر قابل توجهی بر تعییر وضعیت اجتماعی داشته باشد. بر این اساس تغییرات و اصلاحات در محیط از طریق برنامه ریزی یکپارچه و فراگیر فضاهای سبز می تواند تغییرات بسزایی در عوامل موثره محیطی را به دنبال داشته باشد. طرح جامع فضای سبز به عنوان یک طرح موضوعی - موضوعی امروزه فرایندی مکمل در برنامه ریزی شهرها محسوب می شود. طرح جامع فضای سبز شهری یک طرح موضوعی است، زیرا موضوعات مختلف محیطی همچون اقلیم، منابع آب های سطحی و زیر زمینی، سنگ، توپوگرافی و خاک، مجموعه فون و فلور موجود، مسایل اجتماعی و توان های اقتصادی را به موازات مسایل کالبدی شهری مورد بررسی قرار خواهد داد. از سوی دیگر طرح جامع فضای سبز شهری را می توان یک طرح موضوعی در نظر گرفت زیرا راهبردهای توسعه کلان فضاهای سبز را به تفکیک مناطق مختلف شهری در قالب برنامه های عملیاتی سامان می دهد. از دیگر دستاوردهای موضوعی آن محدودیت ها و قابلیت های محیطی، سهم سرانه، چگونگی تأمین آن، توزیع مناسب فضاهای سبز و کشش های اقتصادی در افق میان و بلند مدت است.

نگاهی اجمالی بر طرح جامع فضای سبز شهر کرج

طرح جامع فضای سبز شهر کرج به دنبال تهیه طرح ساختاری- راهبردی شهر در دستور کار شهرداری کرج قرار گرفت. این طرح رویکردی راهبردی در جهت رسیدن به چشم انداز پیش بینی شده در اسناد بالادست برای هدایت مدیریت شهری در حوزه فضای سبز برای دست یابی به یک باغ شهر نمونه تدوین شده است. تهیه این طرح به عنوان نخستین طرح جامع فضای سبز کشور، از بهار سال ۱۳۸۹ با همکاری دانشگاه تهران (اداره کل برنامه ریزی و نظارت پژوهشی) آغاز شد و در بهار سال ۱۳۹۲ به پایان رسید.

طرح جامع فضای سبز شهر کرج با رویکردی برنامه مند تلاش دارد سهم سرانه فضاهای سبز شهری در مناطق مختلف شهرداری را بهبود بخشد و با توزیع عادلانه فضاهای سبز متناسب با کاربری های غالب شهر، فرصت هایی برای ارتقاء بهتر و بیشتر عملکرد اجتماعی و فراغتی فضاهای سبز شهری برای شهروندان فراهم آورد و با توسل به راهکارهای حمایتی و مشارکتی مردم و سازمان های مردم نهاد راهکارهایی برای توسعه، احیا، بهسازی و حفاظت از فضاهای سبز شهری عرضه کند.

این طرح می کوشد با شناخت ساختار کالبدی شهر و محیط طبیعی آن، ظرفیت های بالقوه محیطی برای توسعه فضاهای سبز شهری را مورد تجزیه و تحلیل و ارزیابی قرار دهد و با هدف ارتقاء عملکرد و خدمات فضاهای سبز شهری برای کیفیت بهتر زندگی، افزایش سلامت روانی و بازده اجتماعی و اقتصادی شهر کرج، راهکارهای مناسب را پیش رو تصمیم گیرندگان قرار دهد. این طرح با تکیه بر شناخت عوامل محیطی پایه در حوزه متغیرهای طبیعی و اجتماعی، پس از تجزیه و تحلیل و ارزیابی وضع موجود، هدف ه ای توسعه ای لازم و راهبردهای دستیابی به آنها در چشم انداز باغ شهر کرج را محور برنامه خود قرار داده است.

چارچوب طرح

طرح جامع فضای سبز شهر کرج، در هفت بخش اصلی به شرح زیر به انجام رسیده است:

- مبانی نظری، رویکردهای طرح و روش شناسی؛
- شناخت وضع موجود در حوزه اقلیم، منابع آب، ناهمواری ها، خاک، فضاهای سبز موجود، پوشش گیاهی شهر، مردم شناسی، جنبه های اقتصادی مناطق، ویژگی های کالبدی شهر، وضعیت آلاینده های شهری
- تدوین چشم انداز، اهداف و راهبردهای کلان توسعه فضاهای سبز شهر؛
- برنامه ریزی مکانی توسعه فضاهای سبز شهر؛
- اصول و فنون طراحی فضاهای سبز شهری؛
- تدوین دستورالعمل ها و برنامه های اجرایی؛
- تهیه برنامه عمل فضای سبز مناطق شهرداری.

بیانیه چشم انداز طرح

نتایج حاصل از مطالعه حاکی از آن است که شهر کرج در سال ۱۴۰۲ جمعیتی حدود ۲ میلیون و ۷۰۰ هزار نفر داشته باشد. سرانه فضاهای سبز عمومی در این شهر برابر با ۱۲/۸۴ متر مربع و گستره فضاهای سبز شهری بالغ بر ۴۰۰۰ هکتار می باشد. در این سال حدود ۱۰/۵٪ وسعت مناطق شهری کرج پوشیده از انواع مختلف فضاهای سبز عمومی است. از این میزان سهم فضای سبز با عملکرد اجتماعی (پارک ها) حدود ۴۰٪ از مجموع فضاهای سبز را به خود اختصاص می دهد و توزیع عادلانه ای در میان مناطق مختلف شهرداری دارد. تعداد پارک ها به نحوی افزایش یافته که بیشتر در شکل پارک های همسایگی دیده می شود (بیش از ۳۰٪ کل پارک ها) و توزیع مطلوب تری در بهره مندی از فضاهای سبز با عملکرد اجتماعی در افق برنامه پدید آورده است. فضای سبز حاشیه معابر دارای سهمی حدود ۳۰٪ از فضاهای سبز شهر کرج در محدوده قانونی را به خود اختصاص می دهد و سهم جنگلکاری داخل محدوده قانونی شهر نیز بالغ بر ۳۰٪ است. دست کم ۲۰٪ از فضاهای سبز شهر کرج در حریم شهر گسترش دارد.

طراحی فضاهای سبز و پارک ها در چارچوب خواست، آراء و فرهنگ استفاده کنندگان است. شهروندان انگیزه کافی برای مشارکت در ایجاد و حفظ فضای سبز دارند و توسعه فضاهای سبز با تکیه بر معماری و گونه های بومی صورت گرفته است. توجه به کاربرد گونه های کم نیاز به آب و استفاده از رویکرد طراحی فضای سبز با توجه به اقلیم منطقه (رویکرد خشک منظر) توسعه فضای سبز را به الگوهای پایدار با محیط نزدیک ساخته است. اعمال مدیریت بر فضاهای سبز شهر کرج به صورت یکپارچه انجام می گیرد و شوراهای محلی یکی از نهادهای مهم در حفظ، نگهداری و توسعه فضای سبز محسوب می شوند. ترویج و حمایت از توسعه فضاهای سبز خصوصی سبب شده است که گستره فضاهای سبز خصوصی به حدود ۵٪ وسعت هر منطقه توسعه یابد که به صورت احداث باغچه،

فضاهای سبز عمودی و باغ بام جلب نظر می کند. سیاست های تشویقی نیز سبب شده است، سهم فضاهای سبز نیمه خصوصی که اغلب در اختیار نهادهای دولتی یا حاکمیتی قرار دارد به حدود ۵٪ وسعت مناطق شهری توسعه یابد. این شهر در افق برنامه دارای پارک های موضوعی کافی شامل پارک جنگلی، پارک طبیعت و حیات وحش، باغ های گیاه شناسی و باغ گل ها است. توسعه فضاهای سبز شهری سبب شده هوای شهر تلطیف شود و مشکلات غبارآلودگی و آلودگی صوتی دیگر به عنوان معضلات اصلی شهر محسوب نمی شود. عناصر درختی سهم قابل توجهی از سیمای فضای سبز شهر را به خود اختصاص داده و تسلط درختان سایه انداز نیز مانع از شکل گیری جزایر حرارتی در شهر کرج شده است."

ماموریت طرح جامع در راستای مدیریت فضای سبز.

"مدیریت فضای سبز شهرداری کرج به دنبال توسعه فضاهای سبز و بهبود عملکرد آن با ترغیب مشارکت مردمی است. برنامه مدیریت فضای سبز شهر کرج در پی ارتقا کمی و کیفی فضاهای سبز، توزیع عادلانه انواع آن در بخش های مختلف منطقه و ترغیب مردم ساکن در منطقه به توسعه، نگهداری و بهسازی فضاهای سبز شهری و همچنین گسترش فضاهای سبز به املاک خصوصی و نیمه خصوصی با انگیزه اثربخشی بیشتر کارکردهای بوم شناختی فضاهای سبز است."

یافته های حاصل از مطالعات طرح جامع در خصوص فضای سبز شهر کرج

طرح جامع فضاهای سبز شهر کرج در انتهای فرایند مطالعات خود به دستاوردهای موضوعی و موضعی مختلفی به شرح زیر دست یافته است که می تواند مبنایی برای تصمیم گیری های فعلی و برنامه ریزی های آتی باشد:

- شناخت وضع موجود، قابلیت ها و محدودیت های اقلیمی توسعه فضاهای سبز شهر کرج
- شناخت وضع موجود، قابلیت ها و محدودیت های آبی و خاکی توسعه فضاهای سبز شهر کرج
- شناخت وضع موجود انواع مختلف فضاهای سبز شهر کرج به تفکیک نوع (شامل پارک، حاشیه معابر، جنگلکاری و کمربند سبز) و مالکیت (عمومی، خصوصی، نیمه خصوصی) و آرایش توزیع آنها در مناطق مختلف شهری
- شناخت وضع موجود سرانه فضای سبز شهری براساس عملکرد و سطح اشغال و محاسبه فضاهای سبز مورد نیاز به تفکیک نوع، مالکیت و مناطق مختلف شهری
- شناخت وضع موجود، قابلیت ها و محدودیت های اجتماعی و اقتصادی توسعه فضاهای سبز شهر کرج
- شناخت وضع موجود، قابلیت ها و محدودیت های پوشش گیاهی فضاهای سبز شهر و معرفی گونه های پیشنهادی و تهیه شناسنامه گیاهان فضاهای سبز شهر کرج
- شناخت و تحلیل وضعیت درختان کهنسال شهر کرج به تفکیک مناطق مختلف شهری
- شناخت وضع موجود آلاینده های شهری و محدودیت های محیط زیستی توسعه فضاهای سبز شهر کرج
- آشکارسازی اولویت های توسعه فضاهای سبز شهری در مقابله با مشکلات اصلی آلودگی های محیط زیستی شهر کرج
- تهیه برنامه فضایی توسعه فضاهای سبز شهری با توجه به سرانه و فضاهای خالی شهر
- تهیه مجموعه ای از ضوابط و دستورالعمل های اجرایی توسعه فضاهای سبز شهری در کرج
- تدوین برنامه اقدامات اجرایی توسعه فضاهای سبز شهری در کرج در افق ۱۰ ساله
- مدلسازی توسعه شهر کرج در افق ۲۰ ساله
- بررسی وضعیت الگوی جزایر حرارتی شهر کرج و راهکارهای مقابله با آن از طریق توسعه فضاهای سبز
- تدوین برنامه مشارکت مردمی، آموزش همگانی و پایش فضاهای سبز شهر کرج
- تحلیل و پیشنهاد ساختار و سازمان اجرایی مناسب طرح جامع فضاهای سبز شهر کرج
- تهیه برنامه عمل توسعه فضاهای سبز شهری به تفکیک مناطق مختلف شهری

چالش های پیش روی طرح

طرح جامع فضاهای سبز شهر کرج به عنوان نخستین طرح با رویکرد بالا به پایین در کشور در فرایند اجرایی خود با تنگناها و چالش های متفاوتی مواجه بود که برخی به اختصار معرفی می شود:

- فقدان مطالعه یا طرح مشابه که بتواند به عنوان الگو، مبنای مقایسه و قضاوت قرار گیرد؛
- عدم وجود مبنای مناسب برای تفکیک انواع فضای سبز شهری و نامعلوم بودن حوزه نفوذ و مأموریت طرح در ابتدای مطالعه؛
- فقدان نقشه مناسب از فضاهای سبز شهری در کرج در ابتدای مطالعه؛
- عدم انطباق داده های ثبتی و آماری از فضاهای سبز شهر و موقعیت مکانی و فضایی آنها؛
- فقدان پایگاه اطلاعات شهری و بویژه بانک اطلاعات پوشش گیاهی و فضای سبز در شهر کرج در هنگام آغاز مطالعات؛
- محدودیت های اعتباری و مالی طرح که برای یک طرح راهبردی تدارک دیده شده بود، در مقابل انتظارات اجرایی کارفرما که نیازمند بررسی های تفصیلی و اجرایی متعاقب است؛
- افزوده شدن برخی خدمات اضافی و تکمیلی در فرایند مطالعات، بویژه ضرورت دستیابی به نتایج آنها از طری ق بررسی های میدانی؛
- تأمین نشدن یا تهیه دشوار برخی داده و اطلاعات جمع آوری و یا ثبت شده در سایر دستگاه های دولتی مرتبط؛
- اطلاع طرح به سبب مشکلات برخی سرگروه های کاری یا گاه به سبب تأمین نشدن انتظارات کارفرما در برخی مطالعات و آسیب به یکپارچگی و وحدت موضوعی گریزناپذیر طرح.

جمع بندی

طرح های جامع فضاهای سبز شهری در غیاب طرح های تفصیلی و اجرایی از قدرت اجرایی محدودی برخوردار خواهند بود و اغلب کلی نگر و غیر اجرایی بنظر می رسند، حال آنکه مأموریت این طرح ایجاد یکپارچگی و وحدت رویه در برنامه ریزی راهبردی فضاهای سبز شهر و برقراری پیوند میان این طرح با دیگر طرح های شهر در چارچوب برنامه های ساختاری - راهبردی شهر است. بدیهی است حوزه نفوذ طرح جامع فضای سبز شهری مسایل عمومی شهری در ارتباط با فضای سبز است و اقدامات خاص هر منطقه که به تفکیک مسایل مربوط به نواحی مختلف یک منطقه مورد توجه قرار خواهد گرفت به تهیه طرح تفصیلی فضای سبز شهری نیاز دارد . طرح اجرایی فضای سبز شهری نیز موضوعات مربوط به فضای سبز شهری در افق محله ها را محور توجه قرار می دهد و مبتنی بر راهکارهای بزرگ مقیاس است.

نتایج اصلی طرح جامع فضای سبز شهر کرج مبتنی بر اقدامات ضروری در توسعه، احیاء، بهسازی و نگهداری فضاهای سبز شهری برای دستیابی به استاندارد پیش بینی شده در طرح تفصیلی شهر کرج است و تلاش دارد از تمام ظرفیت های فضایی موجود در شهر ، بر روی زمین، بناها و حتی پوشش سقف ساختمان ها به عنوان فرصتی جهت توسعه فضای سبز شهر کرج استفاده نماید. لذا حوزه مداخله آن از فضاهای عمومی و همگانی موجود در شهر فراتر می رود و فضاهای غیرعمومی، دولتی و خصوصی را نیز مورد توجه قرار می دهد.

این طرح با شناسایی نقاط قوت و ضعف موجود در محدوده قانونی و حریم شهر کرج، راهکارهای استفاده از فرصت های بیرونی را برای استفاده بهتر از نقاط قوت و تقلیل ضعف ها جستجو می کند و تلاش دارد ، خط مشی توسعه فضاهای سبز شهر کرج را در مسیری ترسیم نماید تا تهدیدات بیرونی نتواند ضعف های درونی را به چالشی بزرگ برای دستیابی به اهداف چشم انداز طرح تبدیل سازد.